

MIECZYŚLAW RÓŻAŃSKI*

***Aggiornamento* jako program odnowy Kościoła katolickiego. Geneza, znaczenie i realizacja podczas Soboru Watykańskiego II**

Streszczenie: Proces reformy kościoła ma swoje korzenie w czasach apostołskich. Kościół nieustannie reformuje się w odpowiedzi na wezwania współczesnych realiów życia. Papież Jan XXIII upowszechnił pojęcie *aggiornamento* jako konieczność dostosowania Kościoła do współczesnych czasów oraz reagowania na zmiany polityczne, społeczno-kulturowe i ideologiczne jakie miały miejsce po II wojnie światowej, gdy świat doświadczył radykalnych przeobrażeń. To uwspółcześnienie kościoła nie dotyczy jego dogmatyki tylko budowania Kościoła otwartego odpowiadającego zapotrzebowaniu wiernych. Nastąpiło to poprzez zmianę języka z hermetycznie teologicznego do języka zrozumiałego dla wiernych, wprowadzenia języków narodowych do liturgii, a „znaki czasu” stały się niejako kluczem do duszpasterstwa, aby w taki sposób przekazywać wolę Boga, by była dla nich zrozumiała. Zmiany te dotyczyły także relacji z państwami oraz wprowadzeniem etyki zintegrowanej, której moralność nieodłącznie łączy się z polityką gospodarką i ochroną środowiska.

Słowa kluczowe: Kościół katolicki, Sobór Watykański II, *aggiornemanto*, reformy Kościoła.

***Aggiornamento* as a Programme for the Renewal of the Catholic Church. Its Origins, Significance and Implementation During the Second Vatican Council**

Abstract: The process of church reform has its roots in apostolic times. The Church is constantly reforming itself in response to the demands of contemporary life. Pope John XXIII popularised the concept of ‘aggiornamento’ as the need for the Church to adapt to the modern age and to respond to the political, socio-cultural and ideological changes that took place after the Second World War, when the world underwent radical transformations. This modernisation of the Church does not concern its dogma, but rather the

* ks. Mieczysław Różański – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3345-1740>; e-mail: mieczyslaw.rozanski@uwm.edu.pl

building of an open Church that meets the needs of the faithful. This was achieved by shifting the language from a hermetically theological style to one comprehensible to the faithful, introducing national languages into the liturgy, and making the 'signs of the times' a key element of pastoral care, so as to convey God's will in a way that was understandable to them. These changes also concerned relations with states and the introduction of an integrated ethics, in which morality is inextricably linked to politics, the economy and environmental protection.

Keywords: Catholic Church, Second Vatican Council, *aggiornamento*, Church reforms.

Wprowadzenie

Zagadnienie reformy Kościoła, wewnętrznej odnowy jest zjawiskiem strukturalnym i rozpoczęło się już w czasach apostołskich. Można wskazać na wiele momentów zapisanych w *Dziejach Apostołów*, które wprost świadczą o potrzebie wewnętrznej reformy życia ówczesnych chrześcijan. Warto jednak wskazać jeden, który jest bardzo istotny z punktu widzenia dalszych rozważań. Jest nim tzw. Sobór Jerozolimski (ok. 49-50 r. n.e.)¹, który był przełomowym momentem odnowy, a jednocześnie tym, który zdefiniował tożsamość chrześcijaństwa jako religii uniwersalnej. To dzięki niemu nastąpiło otwarcie na pogan, czyli włączenie wierzących w Chrystusa, niebędących częścią społeczności żydowskiej, do wspólnoty Kościoła bez konieczności przyjmowania zasad judaizmu. Wypracowano na nim tzw. dekret apostołski, który nakładał na chrześcijan pochodzących z pogaństwa jedynie minimalne wymagania, czyli powstrzymywanie się od ofiar składanych bożkom, od krwi, uduszonych zwierząt i nierządu. Bardzo istotnym dla odnowienia Kościoła było uznanie prymatu łaski nad prawem. Oficjalnie uznano, że zbawienie jest darem łaski Jezusa, a nie wynikiem przestrzegania starotestamentowych przepisów i bez przestrzegania tych przepisów można zostać zbawionym². I ostatnie istotne dla tamtejszego Kościoła to wspólnotowe rozeznawanie, czyli podejmowanie decyzji nie przez jednostkę, ale przez zgromadzenie starszych pod kierunkiem Ducha Świętego, co przejawia się w sformułowaniu informującym o soborze „Postanowiliśmy bowiem, Duch Święty i my (...)” (Dz 15, 28).

Kolejnym bardzo istotnym momentem w dziejach Kościoła, który potrzebował odnowy, była sytuacja w życiu religijnym i strukturalnym Kościoła po wystąpieniu Marcina Lutra, które zapoczątkowało ruch reformacji. Kościół katolicki dokonywał własnej wewnętrznej odnowy. Jego apogeum zawarto w decyzjach podjętych podczas obrad Soboru Trydenckiego (1545-1563)³.

¹ W. Szczepański, *Tak zwany Sobór Jerozolimski*, Lwów 1924, s. 5-8; A. Kukowska, *Sobór Jerozolimski wyrazem troski apostołskiej o wspólnotę Kościoła*, w: *Synody Diecezji Tarnowskiej*, red. A. Żurek, J. Soprych, t. 7, Kraków 2017, s. 11-23.

² A. Kukowska, *Tak zwany Sobór Jerozolimski początkiem Synodalności w kościele*, „Rocznik Skrzatuski” 12(2024), s. 269-271.

³ Najlepszym dziełem na temat Trydentu pozostaje dotąd *Geschichte des Konzils von Trient*, red. H. Jedin, t. I-IV, Freiburg 1949-1975; *Dokumenty Soboru Trydenckiego tłumaczone na*

Sobór ten ukształtował nowe oblicze, nowoczesnego na tamte czasy katolicyzmu. Podjęta w wyniku działań ojców soborowych reforma oprócz jasnego i precyzyjnego zdefiniowania doktryny, czyli ogłoszenia nauki teologicznej kwestionowanej przez protestantów, bardzo precyzyjnie wprowadziła przepisy tzw. dyscypliny kościelnej, m.in. nakazując rezydencję biskupów, zakazując kumulacji beneficjów, tworzenie seminariów duchownych w każdej diecezji, co miało być antidotum na problem niewykształconych księży i podnoszenie poziomu moralnego duchowieństwa. Nakazał także katechizację wiernych, aby chronić ich przed błędami innowierców⁴. Nie będą tu omawiane wszystkie zalecenia tego Soboru, gdyż głównym celem przywołania go jest zaznaczenie procesu odnowy w Kościele, który znajdował się w bardzo trudnej sytuacji. Kolejny sobór – Watykański I (1869-1870), przebiegał w cieniu wielkich konfliktów politycznych (zjednoczenie Włoch, wojna francusko-pruska), które doprowadziły do skrócenia obrad soborowych⁵. Pomimo krótkich obrad ogłoszono na nim dogmat o nieomyślności papieża, który w przyszłości, po zlikwidowaniu państwa kościelnego, wzmocnił pozycję Ojca Świętego. Oprócz tego określono relacje wiary i rozumu. Soborowa Konstytucja dogmatyczna *Constitutio dogmatica de fide catholica* zatwierdzona przez papieża bullą *Dei Filius* broniła istnienia Boga poznawalnego rozumem, sprzeciwiając się ateizmowi i panteizmowi, co m.in. dało impuls do rozwoju nowoczesnej teologii fundamentalnej⁶.

Celem artykułu jest syntetyczne ukazanie używanego przez papieża Jana XXIII pojęcia *aggiornamento* jego znaczenie w kontekście odnowy Kościoła wypracowanej w czasie Soboru Watykańskiego II w relacji do ówczesnego świata.

Pojęcie *aggiornamento*

Aggiornamento to włoskie słowo oznaczające aktualizację, unowocześnienie, odświeżenie lub dostosowanie do współczesnych potrzeb (dosł. udzisiejszenie, od: *giorno* – dzień). Słownik wskazuje na trzy główne znaczenia tego wyrazu, w zależności od kontekstu. W kontekście religijnym, oznacza program odnowy i otwarcia Kościoła katolickiego na współczesny świat, który został zainicjowany przez papieża Jana XXIII podczas Soboru Watykańskiego II⁷. W kontekście ogólnym oznacza modernizację lub dostosowanie czegoś do obecnych standardów i potrzeb (tzw. „udzisiejszenie”). Ostatni wskazany przez słownik

język polski: *Dokumenty soborów powszechnych. Tekst łaciński, polski*, t. 4 (1511-1870), *Lateran V, Trydent, Watykan I*, opr. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2004.

⁴ J. Gręźlikowski, *Czym był dla Kościoła Sobór Trydencki (1545-1563)? (refleksje w 440-tą rocznicę od zakończenia obrad)*, „Prawo Kanoniczne” 46(2003), z. 3-4, s. 171-226.

⁵ M. Gajownik, *Biskupi polscy na Soborze Watykańskim I (1869-1870)*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 7(1998), s. 246-251.

⁶ Dokładny opis dyskusji nad projektem konstytucji H. Bogacki, *W stulecie I Soboru Watykańskiego*, „Collectanea Theologica” 40(1970), nr 4, s. 56-59; J.S. Pelczar, *Pius IX i jego pontyfikat na tle dziejów Kościoła w XIX w.*, t. 2, Przemyśl 1908, s. 529-530.

⁷ *ABC chrześcijanina. Mały słownik*, red. S. Zalewski, Warszawa 1999, s. 12.

kontekst dotyczy elementów technicznych i oznacza aktualizację oprogramowania lub danych⁸.

Początkowo słowo *aggiornamento* używane było w kontekście przewidywanych zmian dotyczących rewizji prawa kanonicznego. W takim kontekście przed Soborem używał go papież Jan XXIII. Już w pierwszej publicznej zapowiedzi zwołania Soboru, która miała miejsce 25 stycznia 1959 r. w opactwie św. Pawła za Murami w Rzymie tenże papież w alokucji *Questa festiva* użył sformułowania *atteso aggiornamento del Codice di Diritto Canonico* mówiąc o oczekiwanej zmianie Kodeksu Prawa Kanonicznego⁹.

W takim samym znaczeniu słowo to zostało użyte przez papieża Jana XXIII w encyklice *Ad Petri Cathedram* (1959), w której jest mowa m.in. o przystosowaniu Kodeksu Prawa Kanonicznego do dzisiejszych potrzeb¹⁰. W późniejszych wypowiedziach Jan XXIII rozszerza jednak kontekst użycia słowa *aggiornamento*, dając powszechny wyraz oczekiwania stawiany wobec zwołanego Soboru, który poderwie na Świętą Górę Pana wszystkich ludzi¹¹.

Sytuacja polityczna po II wojnie światowej

Sytuacja polityczna na świecie po 1945 r. uległa fundamentalnej zmianie. Nastąpiły globalne przemiany, które przesunęły oś władzy z Europy w stronę nowych supermocarstw. Nastąpiła rywalizacja między Stanami Zjednoczonymi a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich, czyli między tzw. blokiem zachodnim a blokiem wschodnim. Ten konflikt inspirował wyścig zbrojeń nuklearnych, a z punktu widzenia i oddziaływania Kościoła niemniej ważna była przemiana ideologiczna i kulturowa, która inspirowana była ideologią socjalizmu.

⁸ *Dizionario sandron della lingua italiana*, Novara 1980, s. 53; *Dizionario garzanti della lingua italiana*, Aldo Garzanti editore 1965, s. 46.

⁹ Giovanni XXIII, *Allocutio Questa festiva*, „Acta Apostolice Sedis” (dalej AAS) 51(1959), s. 68. Dokładnie tekst brzmiał *Esse condurranno felicemente all'auspicato e atteso aggiornamento del Codice di Diritto Canonico, che dovrebbe accompagnare e coronare questi due saggi di pratica applicazione dei provvedimenti di ecclesiastica disciplina*.

¹⁰ Giovanni XXIII, *Ad Petri Cathedram*, AAS 51(1959), s. 498. Tekst łaciński *Ceterum, quod Nobis in animo est Oecumenicum Concilium, Romanamque Synodum convocare, Codici Iuris Canonici ad hodiernas necessitates accomodando operam dare, novumque pro Orientalis Ritus Ecclesia Codicem promulgare, id ubi auditum est, adeo laetis voluntatibus foventibusque plausibus exceptum est...* Tłumaczenie włoskiego *aggiornamento* na klasyczną łacinę zostało określone jako *accommodatio* (dostosowanie) lub *renovatio* (odnowienie). Włoski tekst encykliki *Ad Petri Cathedram* został opublikowany w wydaniu dziennika „L'Osservatore Romano” z dnia 3 lipca 1959 r. z użyciem słowa *aggiornamento*. *D'altronde, la notizia da Noi data di voler convocare il Concilio Ecumenico, il Sinodo Romano, il programmato aggiornamento del Codice di Diritto Canonico e la promulgazione del nuovo Codice per la Chiesa di rito orientale, ha trovato ovunque una larghissima e consolante eco di consensi...*

¹¹ Giovanni XXIII, *Humanae salutis*, AAS 54(1962), s. 12. Tekst łaciński *Ante exspectatum enim eventum, qui Ecclesiam quasi in conspectu terrarum orbis spectandam proponet, ad unitatem eos invitatos videri dicere licet, qui christiani nomine decorantur...*

Oslabienie dawnych potęg kolonialnych – przede wszystkim Wielkiej Brytanii i Francji doprowadziło do rozpadu systemu kolonialnego w Azji i Afryce. W jej wyniku ponad 100 państw na tych kontynentach uzyskało niepodległość. Ta sytuacja na trwałe zmieniła sytuację polityczną świata, a jednocześnie zapoczątkowała wiele nowych problemów ekonomicznych społecznych i moralnych¹². Należałoby wskazać jeszcze na utworzenie Organizacji Narodów Zjednoczonych, której celem było utrzymanie pokoju i bezpieczeństwa na świecie oraz zapobieganie kolejnym konfliktom globalnym poprzez międzynarodową współpracę pomiędzy krajami¹³.

Jeszcze więcej problemów miała Europa, która wyszła z II wojny światowej zdewastowana z wieloma milionami ofiar (ok. 60 mln), zniszczonymi miastami i rzeszą przesiedleńców. Do tego kontynent został podzielony na dwa bloki: blok zachodni i blok wschodni rozdzielone „żelazną kurtyną”. Niemcy zostały podzielone na strefy okupacyjne, co w 1949 r. doprowadziło do powstania dwóch odrębnych państw niemieckich: RFN (zachodnie) i NRD (wschodnie). Za tymi zniszczeniami poszedł kryzys humanitarny, brakowało żywności i podstawowych produktów, a za zniszczeniem materialnym szło zniszczenie duchowe oraz moralnych i etycznych postaw ówczesnego społeczeństwa¹⁴.

Analizę ówczesnego świata przedstawił Jan XXIII w czasie przemówienia w bazylice św. Pawła za murami 25 stycznia 1959. Wskazał w niej całość skomplikowanej sytuacji polityczno-społecznej ówczesnego świata. Brzmi ona następująco: „Jeśli biskup Rzymu rozszerzy swe spojrzenie na cały świat, za którego duchowe rządy odpowiada na mocy boskiej misji powierzonej mu w ramach sukcesji najwyższego apostołstwa, cóż za widok: radosny z jednej strony, gdzie łaska Chrystusa nieustannie pomnaża owoce i cuda duchowego wzniesienia, zdrowia i świętości na całym świecie; i smutny z drugiej strony, w obliczu nadużyć i kompromisów wobec ludzkiej wolności. Nie znając otwartych niebios i odrzucając wiarę w Chrystusa, Syna Bożego, Odkupiciela świata i Założyciela Kościoła Świętego, człowiek zwraca się całkowicie ku dążeniu do tak zwanych dóbr ziemi, pod natchnieniem tego, którego Ewangelia nazywa księciem ciemności, księciem tego świata – jak sam Jezus opisał go w swojej ostatniej mowie po Ostatniej Wieczerzy – organizuje sprzeczność i walkę przeciwko prawdzie i przeciwko dobru, złowieszczą pozycję, która podkreśla podział między tym, co geniusz św. Augustyna nazywa dwoma miastami, zawsze podtrzymując wysiłek zamieszania, aby oszukać, jeśli to możliwe, nawet wybranych, aby doprowadzić ich do zguby. Do nieszczęść, jakie spotykają dzieci Boże i Kościół Święty, dochodzą pokusy i dążenie do korzyści materialnych, które postęp nowoczesnej techniki, sam w sobie obojętny, wyolbrzymia i wywyższa.

¹² T. Judt, *Powojnie. Historia Europy od 1945 r.*, tłum. R. Barold, Poznań 2016, s. 331-358.

¹³ K. Myszone, *Organizacja Narodów Zjednoczonych – niepotrzebna?*, „Roczniki Nauk Prawnych” 15(2005), nr 1, s. 523-532; Cz. Marcinkowski, *Istota i ewolucja misji pokojowych ONZ*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 12(2011), s. 7-20.

¹⁴ T. Judt, *Powojnie...*, dz. cyt., s. 23-57, 161-180.

Wszystko to – nazwijmy to postępem – odciągając uwagę od dążenia do wyższych dóbr, osłabia energię ducha, prowadzi do rozluźnienia struktury dyscypliny i starożytnego dobrego porządku, wyrządzając poważną szkodę temu, co stanowiło siłę oporu Kościoła i jego dzieci wobec błędów, które w rzeczywistości, w całej historii chrześcijaństwa, zawsze prowadziły do fatalnych i katastrofalnych podziałów, do duchowego i moralnego upadku i do ruiny narodów”¹⁵.

Przygotowanie soboru

Przy tak skomplikowanej sytuacji politycznej i społecznej świata konieczny był głos Kościoła, który wskazywałby w jakim kierunku należy iść by dokonać odnowy moralnej społeczeństwa i jednocześnie Kościoła. Pamiętać należy, że we wrześniu 1870 r. po zajęciu Rzymu przez wojska włoskie Sobór Watykański I został przez papieża Piusa IX zawieszony. Późniejsi papieże Pius XI i Pius XII podejmowali starania o wznowienie obrad. Do zwołania soboru Piusa XII namawiał kard. Ernesto Ruffini, który w 1948 r. oficjalnie zaproponował papieżowi zwołanie soboru. Kardynał uważał, że Kościół powinien zmierzyć się z błędami współczesności przede wszystkim z egzystencjalizmem i komunizmem oraz dokończyć prace przerwane podczas Soboru Watykańskiego I. Papież przyjął te sugestie bardzo poważnie i w marcu 1948 r. powołał specjalną Komisję do zbadań możliwości zwołania soboru. Na czele komisji stanął abp A. Ottaviani. Przyjęto wówczas zestaw tematów, którymi miałyby zająć się sobór. Do lipca 1949 r. komisja odbyła 6 posiedzeń, na których określono kierunek przygotowań do obrad soborowych. Kolejnym etapem przygotowania było powołanie przez papieża Piusa XII Komisji Centralnej. Podstawą do przygotowania schematów przyszłych dokumentów soborowych były encykliki papieskie wydane od

¹⁵ Giovanni XXIII, *Allocutio Questa festiva*, AAS 51(1959), s. 67-68; *Che se il Vescovo di Roma allarga lo sguardo Suo sul mondo tutto intero del cui governo spirituale è fatto responsabile per la divina missione affidata. Gli della successione del supremo apostolato, oh lo spettacolo: lieto da una parte dove la grazia di Cristo continua a moltiplicare frutti e portenti di spirituale elevazione, di salute e di santità in tutto il mondo: e triste dall'altra innanzi all'abuso e al compromesso della libertà dell'uomo, che non conoscendo i cieli aperti, e rifiutandosi alla fede in Cristo Figlio di Dio, redentore del mondo e fondatore della Santa Chiesa, si volge tutto alla ricerca dei cosiddetti beni della terra, sotto la ispirazione di colui che il Vangelo chiama principe delle tenebre, principe di questo mondo – come lo qualificò Gesù stesso nell'ultimo suo discorso dopo la Cena – organizza la contraddizione e la lotta contro la verità e contro il bene, la posizione nefasta che accentua la divisione fra quelle che il genio di Sant'Agostino chiama le due città, mantenendo sempre attivo lo sforzo della confusione per ingannare, se possibile, anche gli eletti, per trarli a rovina. A colmo di sventura per la schiera dei figli di Dio e della Santa Chiesa si aggiunge la tentazione e l'attramento verso i vantaggi di ordine materiale che il progresso della tecnica moderna – per sé indifferente – ingrandisce ed esalta. Tutto ciò – diciamo, questo progresso – mentre distrae dalla ricerca dei beni superiori, in fiaccisce le energie dello spirito, conduce al rilassamento della compagine della disciplina e del buon ordine antico, con grave pregiudizio di ciò che constitui la forza di resistenza della Chiesa e dei suoi figli agli errori, i quali in realtà sempre nel corso della storia del cristianesimo, portarono a divisioni fatali e funeste, a decadimento spirituale e morale, a rovina di nazioni.*

ostatniego soboru. Prace tej komisji, prowadzone w dużej tajemnicy w latach 1948-1951, pokazały jednak, że organizacja tak ogromnego przedsięwzięcia w powojennej, podzielonej Europie napotyka na olbrzymie trudności logistyczne i teologiczne. Obawiano się m.in., że ostre podziały polityczne okresu zimnej wojny przeniosą się na salę obrad. Ostatecznie Pius XII zrezygnował z tej idei, uznając, że czas nie jest jeszcze odpowiedni, a Kościół potrzebuje raczej stabilizacji niż wstrząsów soborowych debat¹⁶.

Przełom nastąpił dopiero wraz z wyborem Angelo Roncallego na Stolicę Piotrową. Jan XXIII, ku zaskoczeniu całego świata, a nawet najbliższych współpracowników z Kurii Rzymskiej, podczas wspomnianej wyżej mszy św. w bazylice św. Pawła za murami 25 stycznia 1959 r. oficjalnie powiadomił kardynałów rzymskich o swojej decyzji zwołania nowego soboru powszechnego. Nie będzie to kontynuacja zawieszonego Soboru Watykańskiego I, ale będzie to kolejny sobór nazwany Soborem Watykańskim II¹⁷.

Aby nadać temu zamysłowi realne kształty, w maju 1959 r. powołana została Komisja Przedprzygotowawcza (*Commissio Antepreparatoria*) pod przewodnictwem kard. Domenico Tardiniego. W jej składzie znalazł się między innymi kard. Stefan Wyszyński, Prymas Polski¹⁸. Głównym zadaniem tej Komisji było zebranie opinii, postulatów i życzeń (tzw. *vota*) od biskupów, przełożonych zakonnych oraz wydziałów teologicznych uniwersytetów katolickich z całego świata. Odzew był gigantyczny – nadesłano tysiące odpowiedzi, co dobitnie ukazało powszechną potrzebę wewnętrznych reform i dostosowania duszpasterstwa do nowych realiów.

Na podstawie zebranego materiału, w czerwcu 1960 r. papież utworzył dziesięć komisji przygotowawczych, które zajęły się opracowywaniem wstępnych schematów (projektów dokumentów) pod obrady ojców soborowych¹⁹. Oficjalnego zwołania Soboru Watykańskiego II papież Jan XXIII dokonał 25 grudnia 1961 r. konstytucją apostolską *Humanae salutis*²⁰.

Ten intensywny i szeroko zakrojony proces przygotowawczy uTORował drogę do uroczystego otwarcia Soboru Watykańskiego II w dniu 11 października 1962 r. co stanowiło faktyczny początek systemowego wcielania w życie idei *aggiornamento*.

¹⁶ Z. Zieliński, *Papiestwo i papież dwóch ostatnich wieków 1775-1978*, Warszawa 1983, s. 516-517.

¹⁷ W. Góralski, *Geneza, przebieg i recepcja Soboru Watykańskiego II w 30. rocznicę zakończenia*, „*Studia Płockie*” 24(1996), s. 196-197.

¹⁸ R. Bednarczyk, *Pierwsza sesja Soboru Watykańskiego II w zapiskach „Pro memoria” bł. Stefana Wyszyńskiego Prymasa Polski*, „*Studia Elckie*” 24(2022), nr 3, s. 278-279.

¹⁹ S. Sołtyszewski, *Z przygotowań do II-go Watykańskiego Soboru Powszechnego*, „*Prawo Kanoniczne*” 2(1959), nr 3-4, s. 371-377; W. Urban, *Papież Jan XXIII i jego pontyfikat: przedmowa*; „*Studia Theologica Varsaviensia*” 1963, nr 1-2, s. 3-37; A. Kubiś, *Papież Jan XXIII a II Sobór Watykański*, „*Wrocławski Przegląd Teologiczny*” 21(2013), nr 2, s. 231-235.

²⁰ Giovanni XXIII, *Humanae salutis*, AAS 54(1962), s. 5-13.

Aggiornamento w Kościele katolickim

Sformułowane przez papieża Jana XXIII hasło *aggiornamento* zrobiło, po ludzku sądząc, niesłychaną karierę i stało się sentencją przewodnią programu prac soborowych oraz przemian, jakie powstały w ich wyniku dotyczących reformy Kościoła. Możemy wskazać kilka kluczowych założeń tego sformułowania.

Najważniejsze to uwspółcześnienie. Pojęcie to jest kluczowe dla zrozumienia reform Soboru Watykańskiego II i oznacza, że nie ma jakichkolwiek zmian w fundamentalnych prawdach wiary katolickiej (dogmaty). Sobór i następujący po nim program odnowy (*aggiornamento*) nie podważały dogmatów Kościoła: Trójcy Świętej, Bóstwa Chrystusa, rola Maryi czy realnej obecności Chrystusa w Eucharystii. Te prawdy są niezienne i wieczne. Zmianie uległ sposób prezentacji wiary – język, formy duszpasterskie oraz podejście do świata zewnętrznego, które ma być bardziej zrozumiałe dla współczesnego człowieka. Najbardziej widoczna zmiana dotyczy języka i sposobu komunikacji. Zamiast używania hermetycznego języka teologicznego i języka łacińskiego Kościół zaczął poszukiwać języka zrozumiałego dla współczesnego człowieka²¹. Zmieniła się metodologia działalności duszpasterskiej, z postawy, którą można określić jako hermetycznej, obronnej na postawę dialogu, otwartości i służby²². Otwartość widoczna jest w zainicjowanych działaniach na rzecz ekumenizmu i dialogu międzyreligijnego. Najbardziej widoczna zmiana dokonała się w liturgii, gdzie zmieniono formę jej sprawowania, wprowadzono języki narodowe²³, kapłan odprawia Mszę św. twarzą do wiernych oraz zwiększono aktywny udział świeckich m.in. w czytaniach Pisma św. podczas liturgii²⁴.

Drugi element *aggiornamento* to odczytywanie na nowo „znaków czasu” (łac. *signa temporum*). Są one kluczowym elementem w działaniu duszpasterskim Kościoła. Oznaczają zawarte w nauce teologicznej przekonanie, że Bóg przemawia do ludzi nie tylko przez Biblię, ale także przez doświadczenia życia: wydarzenia historyczne, przemiany społeczne i postęp naukowy. Papież Jan

²¹ H. Sławiński, *Homiletyka o współczesnym języku homilii i kazań*, w: *Język homilii i kazań*, red. W. Przyczyna, K. Skowronek, Tarnów 2020, s. 49-55; A Żądło, *Troska o język w liturgii przejawem duchowości chrześcijańskiej*, „*Studia Pastoralne*” 2014, nr 10, s. 355-358.

²² K. Walter, *Kościół jako wspólnota. Refleksje nad eklezjologiczną ideą przewodnią soboru watykańskiego II*, „*Communio*” 6(1986), nr 4, s. 26-42; J. Gocko, *Kościół obecny w świecie – posłany do świata. Teologiczno-społeczne aspekty posłannictwa Kościoła w świecie po Soborze Watykańskim II*, Lublin 2003; P. Rabczyński, *Jan XXIII. Papież odnowy Kościoła*, „*Studia Łódzkie*” 24(2022), nr 4, s. 441-445.

²³ *Constitutio de Sacra Liturgia „Sacrosanctum Concilium”*, AAS 56(1964), s. 97-138; 36 § 1 i 2. Konstytucja potwierdza używanie języka łacińskiego w liturgii, ale w § 2 ze można językowi narodowemu przyznać więcej miejsca w liturgii w celu większego pożytku wiernych, zwłaszcza w „czytaniach i pouczeniach, w niektórych modlitwach i śpiewach”. K. Matwiejuk, *Język narodowy w liturgii*, „*Liturgia Sacra*” 17(2011), s. 37-51.

²⁴ D. Kwiatkowski, *Recepcja Konstytucji o Liturgii Sacrosanctum Concilium w Katechizmie Kościoła Katolickiego*, „*Liturgia Sacra*” 19(2013), s. 277-288; K. Szelba, *Miejsce łaciny w liturgii Kościoła po Soborze Watykańskim II – analiza problemu i próba syntezy*, „*Roczniki Teologiczne*” 57(2015), z. 8, s. 159-171.

XXIII użył tego ewangelicznego zwrotu w konstytucji *Humanae Salutis* (1961), ogłaszającej zwołanie soboru, chciał, aby Kościół analizując zmiany społeczne widział je jako szansę, a nie tylko zagrożenie²⁵.

Analizę i rozważania dotyczące „znaków czasu”²⁶ zawarte zostały nr 4 Konstytucji duszpasterskiej *Gaudium et spes* „Kościół zawsze ma obowiązek badać znaki czasów i wyjaśniać je w świetle Ewangelii, tak aby mógł w sposób dostosowany do mentalności każdego pokolenia odpowiadać ludziom na ich odwieczne pytania dotyczące sensu życia obecnego i przyszłego oraz wzajemnego ich stosunku do siebie. Należy zatem poznawać i rozumieć świat, w którym żyjemy, a także jego nieraz dramatyczne oczekiwania, dążenia i właściwości”²⁷.

Ojcowie soborowi rozwinęli tę koncepcję teologiczną. Określili, czym są „znaki czasu” jak działają, przy czym nie użyli terminu „znaki czasu” tylko „znaki obecności lub zamysłu Bożego”. Wskazali, że Bóg przemawia przez konkretne wydarzenia historyczne, a ich rozpoznawanie powierzone jest Ludowi Bożemu prowadzonemu przez Ducha Świętego²⁸. Natomiast dalej wskazali, że Kościół musi słuchać świata, aby prawidłowo zrozumieć epokę w której żyje i przy pomocy Ducha Świętego ją tłumaczyć i oceniać w świetle Bożego słowa²⁹.

²⁵ Giovanni XXIII, *Humanae Salutis*, AAS 54(1962), cały tekst konstytucji s. 5-13; *Immo vero monitis obsecuti Christi Domini nos hortantis ut »signa... temporum« (Mt 16, 3) dignoscamus, inter tot taetras caligines, indicia pervidemus, eaque non pauca, quae Ecclesiae humanoque generi melioris aevi videntur auspicia portendere.*

²⁶ Pojęcie to w polskiej literaturze naukowej doczekało się szeregu publikacji. Wydano m.in. W. Leszczyński, *Posoborowa teologia znaków czasu*, „Życie i Myśl” 22(1972), nr 10, s. 44; G. Przybylski, *Znaki czasu*, „Ateneum Kąpańskie” 62(1970), nr 366, s. 133-141; J. Majka, *Sens „znaków czasu”*, „Chrześcijanin w Świecie” 5(1973), nr 1, s. 3-9; A. Żyńel, *Znaki czasu*, „Znak” 21(1969), nr 186, s. 1586-1587; G. Potarzyński, „*Znaki czasu*” w *Kościele soborowym*, „Życie Katolickie” 4(1985), nr 6, s. 95; S. Bielecki, *Znaki czasu*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski, Lublin 2006, s. 923; A. Bielecki, *Teologia znaków czasu*, Kielce 2006; P. Nitecki, *Rozpoznać znaki nowych czasów. Nad przesłaniem Jana Pawła II po Wielkim Jubileuszu chrześcijaństwa*, Warszawa 2002; S.T. Zarzycki, *Znaki czasu*, w: *Leksykon duchowości katolickiej*, red. M. Chmielewski, Lublin-Kraków 2002, s. 960-961; M. Fijałkowski, *Znaki czasu. Próba definicji w świetle polskich publikacji teologicznych po Soborze Watykańskim II*, „Teologia Praktyczna” 12(2011), s. 195-204; S. Pawiński, „*Znaki czasu*” jako nowa kategoria teologiczna w ujęciu Soboru Watykańskiego II, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 24(2004), s. 315-325. Autor dokonuje analizy pojęcia i interpretacji socjologicznej i teologicznej pójsia „znaki czasu”; P. Rabczyński, *Jan XXIII*, art. cyt., s. 445-449.

²⁷ *Constitutio pastoralis de Ecclesia in mundo huius temporis „Gaudium et spes”*, AAS 58(1966), s. 1025-1115, nr 4; *Ecclesiae omni tempore officium incumbit signa temporum perscrutandi et sub Evangelii luce interpretandi; ut, modo unicuique generationi accomodato, ad perennes humanas interrogationes de sensu vitae praesentis et futurae deque earum mutua relatione respondere possit.*

²⁸ *Constitutio pastoralis de Ecclesia in mundo huius temporis „Gaudium et spes”*, nr 11; *Populus Dei, fide motus, qua se a Spiritu Domini, qui replet orbem terrarum, duci credit, in eventibus, exigentiis et votis, quorum una cum ceteris nostrae aetatis hominibus partem habet, vera signa praesentiae vel consilii Dei discernere satagit.*

²⁹ *Constitutio pastoralis de Ecclesia in mundo huius temporis „Gaudium et spes”*, nr 44; *Ad totum igitur Populum Dei, praesertim ad pastores et theologos, pertinet, Spiritu Sancto*

Pojęcie „znaki czasu” użyte zostało przez ojców soborowych jeszcze trzykrotnie. Znalazło swoje miejsce w Dekrecie o Ekumenizmie (*Unitatis redintegratio*). Użyte zostało w kontekście rodzącego się na świecie ruchu ekumenicznego na rzecz jedności chrześcijan. Sobór wzywał katolików, aby dostrzegali w tych działaniach Ducha Świętego³⁰. Kolejny raz użyli go w Dekrecie o posłudze i życiu presbiterów (*Presbyterorum ordinis*). Sobór zachęcał, aby duchowni współpracowali z ludźmi świeckimi i wraz z nimi śledzili rzeczywistość, aby właściwie rozeznawać wezwania jakie stawia przed nimi Bóg³¹.

Pojęcie to użyte zostało także w Deklaracji o wolności religijnej (*Dignitatis humanae*). Sobór zauważa, że współcześni ludzie coraz bardziej pragną wolności sumienia i wolności religii, aby ją wyznawać prywatnie i publicznie. Wskazują jednocześnie, że wolność religijna została ogłoszona jako prawo obywatelskie w większości współczesnych konstytucjach, co jest znakiem czasu obecnego świata³².

Aggiornamento i program odnowy Kościoła, w tym zawarty w konstytucji *Gaudium et Spes* doprowadziły do zmian w relacjach wewnętrznych i zewnętrznych Kościoła. Wewnętrzne zapoczątkowały wielopłaszczyznowe odrodzenie i rozwój teologiczny oparty na odnajdywaniu znaku czasów i odpowiedzią nie współczesnego człowieka.

W relacjach zewnętrznych Kościoła z państwami zainicjowano inne podejście Kościoła do polityki, od popierania konkretnych ustrojów (np. monarchii) do uznania demokracji za system najlepiej chroniący godność człowieka. Dokonana została autonomia sfery świeckiej i duchowej. Tekst konstytucji wskazuje, że wspólnota polityczna i Kościół są od siebie niezależne i autonomiczne. Kościół chce być „sumieniem” społeczeństwa. Kościół uznał demokrację za system najbardziej pożądany, ponieważ pozwala ona obywatelom na realny udział w rządzeniu i gwarantuje zmianę władzy bez przemocy.

Drugi element zmiany relacji, to przejście od postawy potępienia nowoczesności do postawy dialogu ze światem, co stało zainicjowało powstanie tzw. „etyki zintegrowanej”. Oznacza to, że kwestie moralne są nierozdzielnie

adiuvante, varias nostrae aetatis voces audire, discernere et interpretari, easque sub lumine divini verbi iudicare...

³⁰ *Decretum de oecumenismo „Unitatis redintegratio”, AAS 57(1965), s. 90-112, nr 4; Sacra haec Synodus omnes fideles catholicos exhortatur, ut, signa temporum agnoscentes, operi oecumenico diligenter participant.*

³¹ *Decretum de presbyterorum ministerio et vita „Presbyterorum ordinis”, AAS 58(1966), s. 991-1024, nr 9; Iustam etiam libertatem, quae omnibus in civitate terrestri competit, sedulo in honore habeant. Libenter audiant laicos, eorum desideria fraterne considerantes, eorumque experientiam et competentiam in diversis campis humanae actionis agnoscentes, ut simul cum ipsis signa temporum recognoscere queant.*

³² *Declaratio de libertate religiosa „Dignitatis humanae”, AAS 58(1966), s. 929-946, nr 15; Illa fausta huius temporis signa laeto animo salutans, haec vero deploranda facta cum maerore denuntians, Sacra Synodus Catholicos hortatur, exorat autem homines universos, ut perattente considerent quantopere libertas religiosa necessaria sit in praesenti potissimum familiae humanae condicione.*

połączone z polityką i gospodarką. Nie można oddzielić etyki życia od etyki społecznej i ekologicznej, a człowiek jest jednością cielesno-duchową, czyli to, w jaki sposób traktujemy własne ciało, wpływa na to jak traktujemy innych i otaczający świat. Te koncepcje zostały rozwinięte w późniejszym nauczaniu społecznym Kościoła.

Podsumowanie

Idea *aggiornamento*, zainicjowana przez papieża Jana XXIII, nie była jedynie powierzchowną próbą dostosowania Kościoła do zmieniającej się mody, lecz głębokim, teologicznym i duszpasterskim procesem odnowy. Jak wykazano na początku artykułu, wpisywała się ona w strukturalną naturę Kościoła, który od czasów apostoelskich (Sobór Jerozolimski), poprzez epokę nowożytną (Sobór Trydencki), stale odczytuje znaki czasu i reformuje swoje struktury (*Ecclesia semper reformanda*).

Skomplikowana sytuacja geopolityczna po II wojnie światowej – naznaczona zimną wojną, dekolonizacją, zagrożeniem nuklearnym, a także głębokim kryzysem moralnym i humanitarnym zniszczonej Europy – wymagała od Kościoła katolickiego nowego języka i nowego podejścia do współczesnego człowieka. Tradycyjne metody duszpasterskie i surowa dyscyplina okazywały się niewystarczające w konfrontacji z rosnącą laicyzacją, ideologią komunistyczną oraz pędem ku materializmowi.

Początkowo rozumiane wąsko jako aktualizacja prawa kanonicznego, słowo *aggiornamento* szybko stało się symbolem całego Soboru Watykańskiego II. Oznaczało ono duszpasterskie otwarcie na dialog ze światem współczesnym, odświeżenie form przekazu niezmienniej doktryny chrześcijańskiej oraz pochylenie się nad problemami zwykłych ludzi z większą duszpasterską wrażliwością. Odważna decyzja Jana XXIII o zwołaniu Soboru, pomimo wcześniejszych obaw i zaniechanych prób jego poprzedników, pozwoliła Kościołowi wyjść z „obłąkanej twierdzy” naprzeciw wyzwaniom nowoczesności. W ten sposób powojenne *aggiornamento* stało się fundamentem, na którym Kościół katolicki ukształtował swoją tożsamość na przełomie XX i XXI wieku, starając się być skutecznym i zrozumiałym znakiem zbawienia w zranionym i dynamicznie rozwijającym się świecie.

* * *

Bibliografia

- ABC chrześcijanina. Mały słownik*, red. S. Zalewski, Warszawa 1999.
 Bednarczyk R., *Pierwsza sesja Soboru Watykańskiego II w zapiskach „Pro memoria” bł. Stefana Wyszyńskiego Prymasa Polski*, „Studia Elckie” 24(2022), nr 3.
 Bielecki A., *Teologia znaków czasu*, Kielce 2006.
 Bielecki S., *Znaki czasu*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski, Lublin 2006.
 Bogacki H., *W stulecie I Soboru Watykańskiego*, „Collectanea Theologica” 40(1970), nr 4.

- Constitutio de Sacra Liturgia „Sacrosanctum Concilium”, AAS 56(1964), s. 97-138.
- Constitutio pastoralis de Ecclesia in mundo huius temporis „Gaudium et spes”, AAS 58(1966).
- Declatio de libertate religiosa „Dignitatis humanae”, AAS 58(1966), s. 929-946.
- Decretum de oecumenismo „Unitatis redintegratio”, AAS 57(1965), s. 90-112.
- Decretum de presbyterorum ministerio et vita „Presbyterorum ordinis”, AAS 58(1966), s. 991-1024.
- Dizionario sandron della lingua italiana*, Novara 1980.
- Dizionario garzanti della lingua italiana*, Aldo Garzanti editore 1965.
- Dokumenty Soboru Trydenckiego tłumaczone na język polski: Dokumenty soborów powszechnych. Tekst łaciński, polski*, t. 4 (1511-1870), Lateran V, Trydent, Watykan I, opr. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2004.
- Fijałkowski M., *Znaki czasu. Próba definicji w świetle polskich publikacji teologicznych po Soborze Watykańskim II*, „Teologia Praktyczna” 12(2011), s. 195-204.
- Gajownik M., *Biskupi polscy na Soborze Watykańskim I (1869-1870)*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 7(1998).
- Geschichte des Konzils von Trient*, red. H. Jedin, t. I-IV, Freiburg 1949-1975.
- Giovanni XXIII, *Ad Petri Cathedram*, AAS 51(1959).
- Giovanni XXIII, *Ad Petri Cathedram*, „L'Osservatore Romano” z dnia 3 lipca 1959 r.
- Giovanni XXIII, *Allocutio Questa festiva*, AAS 51(1959).
- Giovanni XXIII, *Humanae salutis*, AAS 54(1962).
- Gocko J., *Kościół obecny w świecie – posłany do świata. Teologiczno-społeczne aspekty posłannictwa Kościoła w świecie po Soborze Watykańskim II*, Lublin 2003.
- Gręzlikowski J., *Czym był dla Kościoła Sobór Trydencki (1545-1563)? (refleksje w 440-tą rocznicę od zakończenia obrad)*, „Prawo Kanoniczne” 46(2003), z. 3-4.
- Góralski W., *Geneza, przebieg i recepcja Soboru Watykańskiego II w 30. rocznicę zakończenia*, „Studia Płockie” 24(1996).
- Judt T., *Powojnie. Historia Europy od 1945 r.*, tłum. R. Barold, Poznań 2016.
- Kubiś A., *Papież Jan XXIII a II Sobór Watykański*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 21(2013), nr 2.
- Kukowska A., *Sobór Jerozolimski wyrazem troski apostolskiej o wspólnotę Kościoła*, w: *Synody Diecezji Tarnowskiej*, red. A. Żurek, J. Soprych, t. 7, Kraków 2017.
- Kukowska A., *Tak zwany Sobór Jerozolimski początkiem Synodalności w kościele*, „Rocznik Skrzatuski” 12(2024).
- Kwiatkowski D., *Recepcja Konstytucji o Liturgii Sacrosanctum Concilium w Katechizmie Kościoła Katolickiego*, „Liturgia Sacra” 19(2013).
- Leszczyński W., *Posoborowa teologia znaków czasu*, „Życie i Myśl” 22(1972), nr 10.
- Majka J., *Sens „znaków czasu”*, „Chrześcijanin w Świecie” 5(1973), nr 1, s. 3-9.
- Marcinkowski Cz., *Istota i ewolucja misji pokojowych ONZ*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 12(2011).
- Matwiejuk K., *Język narodowy w liturgii*, Liturgia Sacra” 17(2011).
- Myszona K., *Organizacja Narodów Zjednoczonych – niepotrzebna?*, „Roczniki Nauk Prawnych” 15(2005), nr 1.
- Nitecki P., *Rozpoznać znaki nowych czasów. Nad przesłaniem Jana Pawła II po Wielkim Jubileuszu chrześcijaństwa*, Warszawa 2002;
- Pawiński S., *„Znaki czasu” jako nowa kategoria teologiczna w ujęciu Soboru Watykańskiego II*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 24(2004).
- Pelczar J. S., *Pius IX i jego pontyfikat na tle dziejów Kościoła w XIX w.*, t. 2, Przemyśl 1908.
- Przybylski G., *Znaki czasu*, „Ateneum Kapłańskie” 62(1970), nr 366.
- Rabczyński P., *Jan XXIII. Papież odnowy Kościoła*, „Studia Elckie” 24(2022), nr 4.
- Sławiński H., *Homiletyka o współczesnym języku homilii i kazań*, w: *Język homilii i kazań*, red. W. Przyczyna, K. Skowronek, Tarnów 2020.
- Szelba K., *Miejsce łaciny w liturgii Kościoła po Soborze Watykańskim II – analiza problemu i próba syntezy*, „Roczniki Teologiczne” 57(2015), z. 8.

- Sołtyśzewski S., *Z przygotowań do II-go Watykańskiego Soboru Powszechnego*, „Prawo Kanoniczne” 2(1959), nr 3-4.
- Szczepański W., *Tak zwany Sobór Jerozolimski*, Lwów 1924.
- Urban W., *Papież Jan XXIII i jego pontyfikat: przedmowa*, „Studia Theologica Varsaviensia” 1963, nr 1-2.
- Walter K., *Kościół jako wspólnota. Refleksje nad eklezjologiczną ideą przewodnią soboru watykańskiego II*, „Communio” 6(1986), nr 4.
- Zarzycki S.T., *Znaki czasu*, w: *Leksykon duchowości katolickiej*, red. M. Chmielewski, Lublin-Kraków 2002.
- Zieliński Z., *Papiestwo i papieże dwóch ostatnich wieków 1775-1978*, Warszawa 1983.
- Żynel A., *Znaki czasu*, „Znak” 21(1969), nr 186.
- Żądło A., *Troska o język w liturgii przejawem duchowości chrześcijańskiej*, „Studia Pastoralne” 2014, nr 10.